

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

132:1 • 2012

Triumf, tröstpris eller öppen praktik?

De mänskliga rättigheternas historia

ANDREA KARLSSON *Lunds universitet*

LINDE LINDKVIST *Lunds universitet*

Ove Bring, *De mänskliga rättigheternas väg: genom historien och litteraturen* (Stockholm: Atlantis 2011). 719 s.

Samuel Moyn, *The last utopia: human rights in history* (Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press 2010). 337 s.

Stefan-Ludwig Hoffmann, *Human rights in the twentieth century* (Cambridge, UK & New York: Cambridge University Press 2010). 366 s.

Att de så kallade stora berättelserna skulle ha tjänat ut sin roll är en sanning med modifikation när man betraktar hur en sådan om de mänskliga rättigheternas historia tycks fylla en central funktion inom så väl vetenskaplig som offentlig diskurs för att legitimera samtida människorättspolitik. Parallellt med att berättelsen reproduceras, med vissa ändringar och korrektiv, kan vi iaktta en trend att angripa mänskliga rättigheter i historien och historien om framväxten av samtida människorättsordningar på annorlunda sätt. Här behandlas tre olikartade, nyligen utkomna böcker som alla har antagandet av Förenta nationernas allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna från 1948 som sin nod: för den första boken utgör den internationella kodifieringen av mänskliga rättigheter historiens crescendo; för den andra är det en marginell händelse i den ännu konturlösa världsorganisationen, medan det i den tredje boken är de underliggande motiven och verkan av själva dokumentet som är föremål för undersökningen.

Ove Bring betraktas som en svensk nestor i internationell rätt. Under senare år har han rört sig i gränslandet mellan juridik och humaniora, så också i sitt senaste verk *De mänskliga rättigheternas väg*. Det är det första omfattande verket om mänskliga rättigheter i historisk belysning

som författats på svenska och det kan inte beskyllas för bristande ambitioner med sina 700 sidor och ett tidsspänn på över 5 000 år. Bokens första del behandlar "idéerna" med tyngdpunkten förlagd till liberalismens blomstring. Idén om mänskliga rättigheter må ha fulländats i det västerländska upplysningsprojektet men förelöparna hittar Bring i det han kallar för tidiga "orientaliska" källor, spridda över den eurasiska kontinenten. Idén om de mänskliga rättigheterna kan därför inte viftas bort som ett västerländsk påfund. Den andra delen i boken går under rubriken "verkligheten". Här ligger tonvikten på efterkrigstidens process att kodifiera rättigheterna inom ramen för internationellt samarbete, en process som kulminerade den 9 och 10 december 1948 då folkmordskonventionen och förklaringen om de mänskliga rättigheterna antogs av FN:s generalförsamling. Berättelsen fortsätter med de icke-statliga organisationernas framväxt och arbetet med att specificera och förverkliga de normer som grundlades 1948. Bokens förtjänst är Brings sammanfattning av rättshistoriska skeenden samt utvecklingar till den svenska kontexten, exempelvis manifestationen i mars 1917 mot massakrerna på armenier i Anatolien och Hjalmar Brantings tal där han beskrev de pågående händelserna som ett "organiserat och systematiskt folkmord", 30 år innan brottet instiftades i internationell rätt.

Detta mörka kapitel, som ofta förbigås i litteraturen, får rättmätigt utrymme, men valet av processer, episoder och aktörer är för det mesta outgrundligt: exempelvis lyser såväl arbetar- som medborgarrättsrörelsen med sin frånvaro. Brings ambition att inkludera litterära texter och författares betydelse är lovvärd, men sättet han gör det på väcker frågan om vem den tilltänkta läsaren är. I stället för att hämta perspektiv från exempelvis *law and literature*-rörelsen eller göra tankeväckande personliga läsningar, förbigår Bring humanistisk forskning på området och ger sammanfattningar av kanoniserade verk. Genom att skönlitteraturen tas upp i genomgången av liberalismen och totalitarismen och inte i andra historiska sammanhang, förblir det oklart om författaren menar att litteraturen har haft en särskild betydelse under just dessa epoker. En reflektion kring litteraturens roll i samhället och politiken förekommer inte heller. Att Brings egen prosa lämnar mycket att önska kan också läggas till bristerna i boken, där uttryck som "mr-tänkande" (s. 301) borde ha rensats bort. Syftet med boken skymtar i de två avslutande kapitlen, där de samtida utmaningarna för rättighetsbegreppet avhandlas under

två rubriker, "Terrorismen" och "Kulturrelativismen". Med dessa vill Bring kritisera hur västerländska stater, enligt hans mening, förrått upplysningstanken i kriget mot terrorismen och hur kritiker av rättighetsbegreppet – inte minst stater i Mellanöstern – förrått sitt egna intellektuella arv. Det är med andra ord ett politiskt debattinlägg som seglar under historievetenskaplig flagg.

I motsats till Brings strategi att fösa in alla idéer i historien som angränsar till mänskliga rättigheter under ett och samma paraply, är Samuel Moyns syfte i *The last utopia* att avskilja mänskliga rättigheter från andra utopiska idéer och betona de historiska tillfälligheter som skapat människorättsbegreppets upphöjda ställning i global politisk diskurs. Ett av Moyns grundantaganden är att mänskliga rättigheter inte kan betraktas som en syntes av alla ideologier som har proklamerat mänsklighetens enhet. Bara för att Hammurabis lag eller Bibeln kan läsas som stöd för människors värdighet och jämlikhet, har de inga givna platser i en historieskrivning om mänskliga rättigheter. Inte ens upplysnings-traditionen blir en viktig komponent i Moyns händer. Det filosofiska och konstitutionella arvet må ha inspirerat flera av författarna till de moderna rättighetskatalogerna, men brotten mot traditionen, både vad gäller form och innehåll, är lika tydliga. Medan de klassiska rättighetsdeklarationerna förkroppsligades i nationalstaten, är den moderna utopin om mänskliga rättigheter snarare en dröm om moralens slutgiltiga seger över politiken. Mark Mazower – som vi får anledning att återkomma till senare – har beskrivit mänskliga rättigheter som en rökridå bakom vilken de allierade begravde minoritetstraktaterna från mellankrigstiden. Moyn betonar i stället hur människorättsbegreppet gjorde entré i internationell politisk diskurs samtidigt som de allierade under och efter kriget drog tillbaka sina löften om rätten till självbestämmande för kolonierna. Mänskliga rättigheter var ett "consolation prize" (s. 45) till de som hade hoppats på kolonialtidens avslut och för de allierade ett moraliskt bihang i de framtidsvisioner som skrevs under kriget. Den allmänna förklaringen markerade därför snarare slutet på en era än början på en ny. Under åren efter antagandet hölls människorättsbegreppet nätt och jämt vid liv av konservativa krafter i Europa som ett sätt att dra det kalla krigets moraliska gränser. Överlag kännetecknades dock talet om mänskliga rättigheter under denna tid av sin marginalitet. De mänskliga rättigheternas genombrott, menar Moyn, skedde därför inte

1948 utan i slutet av 1970-talet, då begreppet anammades av sovjetiska och östeuropeiska dissidenter som Anatoly Yakobson, Andrei Sakharov och Vaclav Havel. Det formulerades då som en utopisk vision om moralens slutgiltiga seger över politiken. Begreppet fick sedan sitt återinträde i världspolitikens finrum med den amerikanske presidenten Jimmy Carter, som framgångsrikt spelade det anti-politiska kortet under valrörelsen 1976 och som sedan med kraft använde sig av språket i sitt installationstal i januari 1977. Det symboliska krönet förlägger Moyn till december samma år, när Amnesty International tog emot Nobels fredspris. Amnestys metoder var, i Moyns terminologi, en "improvisation" med utgångspunkt i tidigare kristna fredsrörelser och organisationen kom snabbt att fylla en funktion som avsättningsplats för idealister som var desillusionerade av kalla kriget. Genom lokala grupper som översköjde regeringar med handskrivna brev om amnesti för politiska fångar och en direkt kontakt med lidandet, omstöpte Amnesty International på allvar människorättsbegreppets betydelse.

Även om boken begränsar sig till femtio år är Moyns berättelse på många sätt lika spretig som Brings. Han rör sig snabbt mellan olika analytiska nivåer och rum och vänder på varje sten han möter längs vägen. Moyn lyckas med sitt syfte att radera den idealiserade berättelsen om de mänskliga rättigheternas triumf under 1900-talet, men den motberättelse han lanserar är långt ifrån oproblematiserad. Framför allt illustrerar den vilken begreppsförvirring som råder inom fältet. Det är snarare termen *human rights* som intresserar honom än de olika begrepp denna refererar till. Därmed blir en del av hans poänger billiga: visst är det möjligt att hävda att *human rights* var ett perifert politiskt begrepp under den tidiga efterkrigstiden, men det gäller inte begrepp som frihet från tortyr och dödsstraff eller religions- och yttrandefrihet.

I motsats till dessa (över-)ambitiösa helhetsgrepp samlar antologin *Human rights in the 20th century* 15 fallstudier av hur olikartat FN:s människorättsbegrepp använts i både emancipatoriska och imperialistiska projekt under 1900-talet. Alla kapitel utom ett är författade av historiker och är goda exempel på politisk historia om fenomen och processer som sällan inkluderas i de mänskliga rättigheternas historiska kanon. De första tre artiklarna samlas under rubriken "The emergence of human rights regimes". Mark Mazower upprepar i det första kapitlet, på sedvanligt elegant sätt, hur civilisationsbegreppet använts inte minst för att

maskera fortsatta imperialistiska strävanden efter de stora imperiernas sammanbrott. Enligt G. Daniel Cohen hade den ytterst pressade situationen för de tvångsflyttade i det omedelbara efterkrigstidens Europa samt aktivisters konkreta engagemang verkligt och direkt inflytande på utvecklingen av en människorättsregim samt bidrog till skiftet från kollektiva till individuella rättigheter, där de judiska folkordsöverlevarnas rätt till självbestämmande var undantaget. Här skapades också den förståelse av begreppet "flykting" som ännu råder i dag. Att mänskliga rättigheter inte utmanade nationalstatsordningen ser Cohen som ett grundläggande skäl till den nya rättighetsregimens framgång.

Den enda icke-historikern i antologin, Mikael Rask Madsen, argumenterar i texten "Legal diplomacy: law, politics and the genesis of postwar European human rights" för att den nya europeiska lagstiftningen framför allt bör ses som ett särskilt redskap i den komplexa juridiska diplomatin, skapad av juridiska entreprenörer, för att transformera ett Europa av antagonistiska imperier till ett integrerat juridiskt rum. Medan FN paralyserades så närdes Europadomstolen av kalla kriget. Likt 1948 kan etableringen av den europeiska människorättsregimen inte heller ses som en revolution utan får stå som början på en oförutsägbar institutionell utveckling.

Bokens andra del går under rubriken "Postwar universalism and legal theory". Moyn deltar här med en mer koncentrerad text som ser människorättsförklaringen i ljuset av den vid tiden inflytelserika personalismen. Denna skolbildning definierade sig i lika delar, dels mot kommunismens kollektivistiska och anti-religiösa hållning och dels mot liberalismens överbetoning av individen. Människans moraliska natur och familjens ställning som samhällets grundläggande enhet är exempel på det idégods som personalismen ristade in i människorättsregimen.

Glenda Sluga studerar René Cassins, Frankrikes representant i kommissionen som författade förklaringen om de mänskliga rättigheterna, ambivalens till relationen mellan mänskliga rättigheter och rätten till självbestämmande. Under mellankrigstiden var Cassin en stark förkämpe för att de franska koloniernas invånare skulle emanciperas och få status som fullvärdiga medborgare i det franska imperiet. Samtidigt uttryckte han rädsla för att koloniernas självständighet, inte minst i Marocko och Algeriet, skulle leda till upprättandet av etnokratiska stater där icke-muslimer skulle rekonstitueras som sårbara minoriteter. Under

slutet av 1960-talet talade Cassin i stället om avkoloniseringen som en naturlig fortsättning på de liberala idéernas seger i och med krigsslutet.

Genom en studie av den tyske folkrättsjuristen Rudolf Launs teorier och verksamhet belyser Lora Wildenthal såväl rättsfilosofiska debatter under 1900-talets första hälft med särskilt fokus på relationen mellan mänskliga rättigheter och rätten till självbestämmande och den polariserade tyska debatten kring mänskliga rättigheter under efterkrigstiden i koppling till den allierade ockupationen och de fördrivna tyskarna. Sudettyskarnas öde kom att bekräfta hans tro på att en syn på nationalitet som internationellt rättssubjekt, frånkopplad nationalstaten, skulle radikalt demokratisera internationell rätt. Den något röriga fallstudien visar på hur rättsfilosofierandet kan spåras till de vid tiden aktuella politiska utmaningarna.

Den tredje delen av boken problematiserar den förenklade bipolära bilden av kalla krigets människorättsdiskurser och analyserar hur mänskliga rättigheter var en del av östblockets vokabulär. Jennifer Amos framhåller att FN:s förklaring om de mänskliga rättigheterna användes i Sovjetunionen som politiskt verktyg av såväl dissidenter som regimen och att den interna sovjetiska debatten skiftade, inte minst under Nikita Chrusjtjov, som använde förklaringen som indicium på det sovjetiska rättssystemets progressivitet. Tack vare sin elasticitet och inneboende motstridigheter har förklaringen kunnat tas i bruk av skilda aktörer som verktyg för legitimering.

Benjamin Nathans fortsätter på samma tema i sin studie av populära föreställningar om mänskliga rättigheter genom brev skrivna av sovjetiska medborgare uttryckande rättighetskrav gentemot den sovjetiska staten. Under 1960-talet utvecklades ett globalt sovjetiskt rättighetspråk där just deltagandet i det globala samtalet i sin tur förändrade det inhemska sovjetiska. Celia Donerts artikel genomlyser de skiftande debatterna kring romers rättigheter i Tjeckoslovakien och framhåller att ett mänskliga rättighetsperspektiv inte var begränsat till den snäva kretsen av dissidenter i Charta 77.

Väpnade konflikter och mänskliga rättigheter tematiseras under rubriken "Genocide, humanitarianism, and the limits of law". Devin O. Pendas påvisar både strukturella faktorer och konkreta omständigheter som förhindrat ett rättsligt paradigmskifte. Han framhåller dock att det just på området massvåld skett stora juridiska omvälvningar efter

1945 och gör en politisk-historisk genomgång av FN och internationell rätt under seklets andra hälft.

Paradoxen att det kolonialistiska våldet radikaliserades parallellt med den internationella kodifieringen av universella rättigheter beskrivs av Fabian Klose, liksom hur detta möjliggjordes genom att Storbritannien och Frankrike skapade en informell allians inom FN och använde undantagslagstiftning gentemot kolonierna i uppror. Denna empiriska studie är särskilt läsvärd i ljuset av postkolonial kritik som på goda grunder – dock ofta med svepande förenklingar – tar avstånd från människorättsdiskursen: antikoloniala rörelser kunde själva använda sig av förklaringen om de mänskliga rättigheterna, och deras argument fick tilltagande legitimitet i och med det eskalerande våldet från kolonialmakternas sida.

De olika artiklarna balanserar och kompletterar varandra på ett sätt som gör att helhetsbehållningen av boken överstiger summan av artiklarna. I den sista delen av antologin ger exempelvis Andreas Eckerts bidrag om afrikanska nationalister och mänskliga rättigheter under tidspannet 1940–1970 inte en motsatt bild till Kloses, utan med sina mer kritiska resultat gällande människorättsspråkets relevans och emancipatoriska verkan i Afrika under avkoloniseringsprocessen fördjupas dimensionerna i ett komplext fält. Eckert framhåller att mänskliga rättigheter var av liten betydelse för afrikanska intellektuella och aktivister utom i den internationella diplomatin. Han påminner också om att nästintill hela den afrikanska kontinenten var under kolonialt styre 1948 och att inga afrikanska representanter deltog i utformningen av FN:s förklaring. Spänningsförhållandet mellan nationalstaten och mänskliga rättigheter utgör enligt Moses det centrala dilemmat som strukturer historien om åtal för människorättsbrott under efterkrigstiden, vilket han illustrerar med den östpakistanska utbrytarrörelsen. Trots de brett erkända brotten mot folkmordskonventionen och humanitärätten i denna konflikt appellerade de inblandade aktörerna till olika rättighetsprinciper, såväl mänskliga rättigheter som statssuveränitet, där just avkoloniseringsprocessen stod som bakgrund för att icke-interventionsprincipen trumfade över människorätts- och folkmordsretoriken.

Daniel Roger Maul tecknar en mångfacetterad bild av mänskliga rättigheter i efterkrigstidens internationella organisationssystem genom att fokusera på Internationella arbetarorganisationens (ILO) arbete,

som redan innan den internationella människorättsregimen utvecklades hade en omfattande katalog av internationella avtal och metoder. Trots kalla krigets infekterade debatter uppnådde organisationen ett antal milstolpar tack vare att själva idén om mänskliga rättigheter aldrig ifrågasattes samt att blocköverskridande koalitioner bildades runt vissa rättighetsfrågor, som ratificeringen av en konvention om kvinnors lika-behandling 30 år före FN:s kvinnokonvention. Avkoloniseringen bidrog, å ena sidan till att kallakrigsparalysen dämpades, å andra sidan till att diskussionen om mänskliga rättigheters universalitet kom in i en ny fas, där såväl ekonomisk utveckling och nationell suveränitet dominerade de nya staternas intresse. ILO har mer än något annat FN-organ lyckats operera med en integrerad människorättspolitik som inte särskiljer politiska och sociala rättigheter.

Jan Eckel studerar de internationella kampanjerna för att uppmärksamma människorättsbrotten i 1970- och 1980 talets Chile och visar att fokus på mänskliga rättigheter skapade nya asymmetrier i det internationella systemet och att den internationella uppmärksamheten inte ledde till undsättning då kampanjerna riktade sig mot grundpelarna i militärjuntans ideologi. Bara ett omstörtande av den politiska strukturen kunde därför åstadkomma en förbättring av rättighetssituationen, till skillnad från det humanitära engagemanget.

I stället för att frammana en global triumfatorisk eller defaitistisk historia om de mänskliga rättigheternas intåg får läsaren genom dessa specifika studier insyn i hur ett särskilt politiskt språk har använts på olika sätt, med olika motiv och med olika verkan. Det är så klart inte heltäckande, men kan och bör heller inte så vara. En slagsida åt vissa rättighetsfrågor är skönjbar och avsaknaden av exempelvis genusperspektiv är iögonfallande. Denna typ av kritisk närläsning av människorättspolitikens grunder och praktik är betydelsefull då endast en realistisk historieskrivning hjälper oss att förstå och utveckla hur det heterogena rättighetsspråket kan fungera emancipatoriskt – i alla fall mer så än en fortgående reproduktion av en överslätande, falsk och kolonialt genom-syrad, framgångssaga.